

Dr. Svetlana JUSTICKAJA
Teisės instituto Kriminologinių tyrimų
skyriaus vedėja
Gedimino pr. 39 / Ankštoji g. 1,
LT-01109 Vilnius
Tel. (8 5) 210 16 64
El. p. svetlanas@teise.org

NUSIKALTIMŲ PREVENCIJA LIETUVOJE: PERĖJIMAS NUO INTUITYVIOS PRIE ĮRODYMAIS GRINDŽIAMOS

Praėjusio amžiaus pabaigoje suaktyvėję nusikaltimų prevencijos veiksmingumo tyrimai pakeitė požiūrį į prevencijos projektų ir priemonių veiksmingumą. Esminis skirtumas tarp požiūrių atsispindi atsakant į klausimą, ar galima iš anksto tikėtis vienos ar kitos prevencijos priemonės veiksmingumo. Ankstesniame nusikaltimų prevencijos etape vyravo vadinamoji prevencinių priemonių veiksmingumo prezumpcija. Buvo tikima, kad „viskas veikia“, kad bet kokios pastangos užkirsti kelią nusikaltimams duoda tam tikrą rezultatą. Dabar įsigali priešinga – prevencinių priemonių veiksmingumo išankstinio įrodymo – prezumpcija. Tai reiškia, kad prevencijos priemonė turėtų būti laikoma neveiksminga, kol bus įrodyta priešingai, t. y. pateikti moksliniai priemonės veiksmingumo įrodymai. Ganėtinais skirtingais tempais ir būdais šalis pereina prie naujos, įrodymais grindžiamos (angl. evidence-based) nusikaltimų prevencijos politikos. Kaip sekasi Lietuvai peržengti šį slenkstį, su kokiomis problemomis susiduriama, kokios yra prevencijos projektų rengėjų nuostatos prevencinių priemonių veiksmingumo užtikrinimo klausimais? Šie ir kai kurie kiti klausimai analizuojami, remiantis 2009 m. Teisės institute atliktu nusikaltimų prevencijos programų (projektų) veiksmingumo užtikrinimo problemų Lietuvoje tyrimu.¹

1. ĮVADAS

Užkirsti kelią nusikaltimams daug veiksmingiau ir humaniškiau, negu jiems įvykus vykdyti baudžiamąjį persekiojimą ir bausti jau nusikaltusius asmenis. Ši nuo Cesare Beccaria laikų akivaizdi tiesa davė postūmį plačiam, visą pasaulį apėmusiam nusikalti-

¹ Justickaja S., Nikartas S. Nusikaltimų prevencijos programų (projektų) veiksmingumo užtikrinimo problemos Lietuvoje. Tyrimo ataskaita, Teisės institutas, 2010.

mų prevencijos judėjimui. Nusikaltimų prevencijos veikla ypač suaktyvėjo po Antrojo pasaulinio karo, kai daugelis Vakarų šalių pradėjo rengti ir vykdyti nacionalines nusikaltimų prevencijos programas ir dosniai finansuoti nusikaltimų prevencijos projektus.

Tačiau jau praėjusio amžiaus 8-ajame dešimtmetyje nusikaltimų prevencija susidūrė su esminiais sunkumais. Pradėjo ryškėti kontrastas tarp, viena vertus, išspūdingai išsiplėtusio prevencinės veiklos masto, didžiulių lėšų, skiriamų šiai veiklai, ir, kita vertus, aiškaus poveikio nusikalstamumui nebuvimo. Daugelyje šalių nusikalstamumo lygis didėjo nepaisant visų vykdomų prevencijos priemonių, kitose jis buvo pastovus, nors prevencijai ir nebuvo skirta daug dėmesio. Anksčiau nekritiškai priimama prielaida, kad bet kokia prevencija, jeigu tik ji vykdoma gana plačiu mastu, ilgainiui užtikrina nusikalstamumo mažėjimą, pradėjo kelti vis daugiau abejonių.

Šių abejonių rezultatas – **nusikaltimų prevencijos veiksmingumo tyrimai**, kuriais siekiama nustatyti, kokios prevencijos priemonės iš tikrųjų daro prevencinį poveikį – mažina nusikaltimų skaičių, o kokios yra neveiksmingos.² Paminėtini du reikšmingiausi tyrimai: garsus *Roberto Martinsono* darbas „Kas veikia?“ (1974 m.),³ kurio pagrindas buvo kelių šimtų įvairiausių prevencijos projektų veiksmingumo apibendrinimas. Apibendrinimo išvada ganėtinai vienareikšmė – tik nežymi, vos kelis procentus sudaranti prevencijos projektų dalis buvo veiksminga. Didžioji dauguma kitų buvo arba neveiksmingi, arba jų veiksmingumo nebuvo galima nustatyti. Antrasis – 1996 m. vadovaujant *Laurencui Shermanui* mokslininkų kolektyvo JAV Kongreso pavedimu atliktas JAV ir kitose šalyse vykdytų prevencijos programų veiksmingumo apibendrinimas.⁴ Jų tyrimo išvada buvo lygiai tokia pati: dauguma

² Reikėtų pažymėti, kad veiklos vertinimo sąvokos, tokios kaip *veiksmingumas*, *efektyvumas*, *ekonomiškumas*, dažnai tapatinamos. Šie terminai sudėtingai susiję vienas su kitu, bet yra skirtingi. *Veiksmingumas* (angl. *effectiveness*) – tikslų pasiekimo laipsnis ir santykis tarp numatytų ir realių kokios nors veiklos pasekmių (plačiau žr.: *Puškorius* S. 3E koncepcijos plėtra // Viešoji politika ir administravimas, 2002, Nr. 3, p. 31–38). Nusikaltimų prevencijoje programos ar priemonės *veiksmingumas* suprantamas taip pat – kaip programos (priemonės) gebėjimas pasiekti atitinkamą (programoje numatytą) prevencinį tikslą (poveikį), pvz., sumažinti tam tikrų nusikaltimų skaičių; sumažinti rizikos veiksmų poveikį ir kt. T. y., atliekant programos (priemonės) veiksmingumo įvertinimą, nustatoma, kokią poveikį (angl. *impact*) nusikalstamumui padarė programa. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kartais programos veiksmingumo vertinimas sutapatinamas su programos „proceso“ vertinimu, per kurį tik nustatoma ir aprašoma, kas buvo padaryta, o ne kokią poveikį programa padarė (plačiau žr.: *Evidence-Based Crime Prevention*. Ed. L. W. Sherman [et.al]. London and New York: Routledge, 2006, p. 8–9). Terminas *efektyvumas* (angl. *efficiency*) apibrėžiamas kaip *santykis* tarp pageidautinų veiklos rezultatų ir panaudotų tiems rezultatams pasiekti kompleksinių išteklių, indėlių, sąnaudų bei kitų resursų. *Ekonomiškumas* (angl. *economy*) – glaudžiai susijęs su efektyvumu, bet suprantamas dar siauriau – kaip panaudotų išteklių, kurie reikalingi kokiam nors rezultatui gauti, minimizavimas išlaikant tam tikrą tų rezultatų kokybę. Taigi šis kriterijus suteikia galimybę pasirinkti ekonomiškiausių arba pigiausių būdą siekiant konkretaus rezultato.

³ *Martinson R.* What Works? – Questions and Answers About Prison Reform // *Public Interest*, Vol. 35, 1974, p. 22–54.

⁴ *Sherman L. W., Gottfredson D., MacKenzie D., Eck J., Reuters P., Bushway S.* Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising. A Report To The United States Congress Prepared for the

labiausiai taikomų ir populiarių prevencijos priemonių visiškai neveiksmingos. Pavyzdžiui, neveiksmingos pasirodė visos „žodinės“, „auklėjamosios“ prevencijos priemonės. Nedarė jokio teigiamo poveikio ir jaunimo užimtumo, jų poilsio organizavimo programos, taip pat teisinis švietimas, probleminių paauglių ir jaunuolių kuravimas ir daugelis kitų prevencijos priemonių, dėl kurių veiksmingumo anksčiau nebuvo abejojama. Kartu per *Laurenco Shermano* vadovaujamą tyrimą buvo nustatyta ir nedidelė grupė prevencijos priemonių, kurios turėjo aiškų prevencinį poveikį.

Abu minėti tyrimai, taip pat daugybė kitų prevencijos veiksmingumo tyrimų patvirtino seniai žinomą tiesą, kad mūsų išankstinis įsivaizdavimas apie priemonių veiksmingumą gali būti klaidingas ir kad vien tik „sveiku protu“ paremti prevencinio poveikio mechanizmai ne visada veikia. Tik objektyviais, moksliniais metodais pagrįstas veiksmingumo vertinimas gali padėti atsakyti, kas iš tikrųjų „veikia“, „kas neveikia“ ir „kas gali būti perspektyvu“ (angl. *What works, what doesn't, what's promising?*).

Svaria išvada dėl potencialaus prevencinės priemonės veiksmingumo laikoma ta, kuri paremta daugkartiniais jos sėkmingo taikymo tyrimais, atliktais naudojant eksperimentinį (angl. *experimental design*) arba pusiau eksperimentinį (angl. *quasi-experimental design*) tyrimo modelį. Daug silpnesnius veiksmingumo įrodymus pateikia neeksperimentiniai (angl. *non-experimental design*) tyrimo modeliai. Jų pagrindu taip pat gali būti nustatomi statistiniai koreliaciniai ryšiai tarp priemonių taikymo ir vėlesnių nusikalstamumo pokyčių. Tačiau šių duomenų nepakanka, kad galima būtų teigti, jog pokyčiai įvyko būtent dėl prevencijos priemonės taikymo ir nėra susiję su kitais tuo metu veikusiais išoriniais veiksniais.

Šie ir kiti veiksmingumo užtikrinimo reikalavimai ir vertinimo kriterijai buvo apibendrinti *Roberto Martinsono*, *Laurenco Shermano* bei kitų autorių darbuose, dabartiniu metu yra pripažinti ir plačiai taikomi vertinant bet kokio prevencijos projekto veiksmingumą.

Taigi „veiksmingumo perversmas“ iš esmės pakeitė požiūrį į nusikaltimų prevenciją ir jos veiksmingumą. Nuo prevencinių priemonių veiksmingumo prezumpcijos pereita prie prevencinių priemonių **neveiksmingumo prezumpcijos**. Kitaip tariant, į „šventai tikinčios“ vietą atėjo nauja, **skeptiška** – įrodymais grindžiama nusikaltimų prevencija, kai lėšos ir pastangos skiriamos tik toms prevencijos programoms ir priemonėms, kurių veiksmingumas kruopščiai ir visapusiškai įrodytas dabartinio prevencijos mokslo metodais.

Perėjimas prie naujos, įrodymais grindžiamos nusikaltimų prevencijos politikos įvairiose šalyse vyksta gana skirtingais tempais ir būdais. Sparčiausiai šia kryptimi dirbama šalyse, kuriose ir prasidėjo „veiksmingumo perversmas“, tai – JAV, Didžioji

Britanija, Kanada. Daug lėčiau ir sunkiau šis procesas vyksta kitose pasaulio valstybėse. Britų mokslininkų atliktas tyrimas⁵ apie sparčiai besivystančiose šalyse (iš viso – 145)⁶ taikomus įrodymais grindžiamos nusikaltimų prevencijos standartus rodo, kad iki šiol daugelis prevencijos projektų remiasi retorika, o ne realiu jų veiksmingumo įvertinimu, t. y. dominuoja tradicinis požiūris į nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimą ir jo vertinimo būdus. Iš 91 besivystančiose šalyse atlikto projekto tik vienas atitiko įrodymais grindžiamos nusikaltimų prevencijos standartus.⁷ Vertinant plačiau, tai reikštų, kad šiose šalyse skiriamos finansinės lėšos nusikaltimų prevencijai ir šių lėšų panaudojimo efektyvumas greičiausiai yra nulinis arba labai mažas.

Susiklosčiusią situaciją, kurią galima būtų apibūdinti kaip mokslinių metodų atmetimą, dažnai bandoma sieti su bloga besivystančių šalių ekonomine situacija. Aiškinama, kad yra galimybė finansuoti tik pigius projektus, tai yra tokius, kurių veiksmingumas nekontroliuojamas.⁸ Kitaip tariant, tenka leisti pinigų vėjais, kadangi trūksta lėšų tam, kad juos galima būtų panaudoti efektyviai. Gerą tokios trumparegės politikos pavyzdį pateikia sena liaudies pasakėčia apie medkirtį, kuris vargo buku kirviu kirsdamas storą medį: „Pagaląsk kirvį, – pasiūlė kaimynas, – bus lengviau.“ „Negaliu, – atrėžė medkirtys, – turiu per daug darbo.“ Akivaizdus tokios logikos paradoksas kelia klausimą, **kas gi iš tikrųjų slypi už tokio neracionalaus ir nusikaltimų prevencijos plėtotę stabdančio požiūrio?** Kodėl nematomas poreikis nusikalstamumo problemas spręsti veiksmingais prevencijos metodais?

Lietuvoje iš dalies taip pat susiduriama su panašia situacija. Kita vertus, pastebimas būtinas **nusikaltimų prevencijos sistemos renovacijos suvokimas**. Tai atsispindi kai kuriuose strateginiuose programiniuose valstybės dokumentuose.⁹ Taip pat atsiranda vis daugiau metodinių mokymo priemonių, skirtų mokslo žinioms nusikaltimų prevencijos srityje perimti. Pavyzdžiui, įgyvendinant Nacionalinę nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programą parengta nusikaltimų prevencijos projektų (programų) veiksmingumo įvertinimo metodika,¹⁰ kurioje aprašomi dabartiniai mokslo reikalavimai, keliami nusikaltimų prevencijos projektui bei jo veiksmingumo

⁵ Akpokodje J., Bowles R., Tigere E. Evidence-based approaches to crime prevention in developing countries – A scoping review of the literature. Department for International Development (DFID), London, 2002.

⁶ Šiai kategorijai buvo priskirtos valstybės Rytų Azijoje ir Ramiajame vandenyne, Viduriniuose Rytuose, Karibų ir Lotynų Amerikoje, Europoje, Centrinėje Azijoje bei Užsachario Afrikoje.

⁷ Akpokodje J., Bowles R., Tigere E. Evidence-based approaches to crime prevention in developing countries – A scoping review of the literature. Department for International Development (DFID), London, 2002, p. 54.

⁸ Ten pat, p. 18.

⁹ Pavyzdžiui, žr.: Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa (patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2003 03 20 nutarimu Nr. IX-1383).

¹⁰ Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A. Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodika. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/uploads/media/Metodika_01.doc>.

įvertinimui. Įgyvendinant minėtos programos 2005–2006 m. priemonių planą taip pat parengta mokymo medžiaga,¹¹ kurios tikslas – padėti nusikaltimų prevencijos projektų vykdytojams perprasti dabartinius prevencijos projektų veiksmingumo užtikrinimo metodus ir sėkmingai juos taikyti rengiant ir įgyvendinant tokius projektus. 2004 m. parengtame kriminologijos vadovėlyje¹² detaliai apžvelgti nusikaltimų prevencijos priemonių veiksmingumo vertinimo būdai ir problemos, aptarti įvairių prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimo rezultatai, pateikti veiksmingumo vertinimo metodų paaiškinimai.

Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, atsižvelgdamas į 2006 m. Komisijos¹³ pateiktas išvadas, kad projektų vykdytojai neturi pakankamai informacijos, kaip atlikti projekto efektyvumo vertinimą, 2007 m. parengė metodines rekomendacijas asmenims, vykdančioms pirminę psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevenciją tarp vaikų.¹⁴

2009 m. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos interneto tinklalapyje (rubrikoje „Viešasis saugumas“) buvo paskelbta metodinė priemonė „Beccaria. Septyni žingsniai į sėkmingą nusikaltimų prevencijos projektą“. Joje paprastai ir nuosekliai aiškinama, kaip galima parengti efektyvų nusikaltimų prevencijos projektą. Leidinys buvo išverstas į lietuvių kalbą bendradarbiaujant su jo rengėjais – Vokietijos Žemutinės Saksonijos žemės teisingumo ministerijos Nusikaltimų prevencijos tarybos atstovais.¹⁵

Taigi Lietuvoje jau žengti pirmieji žingsniai perprantant ir įgyvendinant dabartinius nusikaltimų prevencijos veiksmingumo kontrolės metodus. Tačiau kyla klausimas, ar tai davė koki nors postūmį nusikaltimų prevencijos veiklai Lietuvoje? Ar tik sukėlė dar didesnę nepasitenkinimą, ar buvo suvokta kaip tolima, neįgyvendinama perspektyva – labiau utopija, nei realybė? Tai normali reakcija į bet kokias naujoves,¹⁶ su panašiais sunkumais (pasipriešinimu) susiduria ir kitos šalys.

¹¹ Žr.: <<http://www.vrm.lt/index.php?id=1044>>.

¹² *Justickis V.* Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vadovėlis. 2 dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.

¹³ Įgyvendintų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų vertinimo tarpinstitucinė komisija, kuri buvo sudaryta Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus 2006 m. vasario 27 d. įsakymu Nr. T1–48 Dėl Įgyvendintų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų vertinimo tarpinstitucinės komisijos sudarymo ir jos darbo reglamento patvirtinimo.

¹⁴ Kaip vertinti prevencijos efektyvumą? Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių vertinimo metodinės rekomendacijos. Prieiga per internetą: <http://nkd.lt/files/leidiniai/NKD-kaip_vertinti_prevenc_efekt.indd.pdf>.

¹⁵ Kaip parengti efektyvų nusikaltimų prevencijos projektą (BECCARIA. Septyni žingsniai į sėkmingą nusikaltimų prevencijos projektą). Prieiga per internetą: <<http://www.vrm.lt/index.php?id=1152>>.

¹⁶ Žr.: *Luecke R., Katz R.* Managing Creativity and Innovation. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2003; *Amabile T. M.* Creativity in Context. Boulder, Colo.: Westview Press, 1996; *Fagerberg J.* Innovation: A Guide to the Literature. In: Fagerberg J., Mowery D. C., Nelson R. R. The Oxford Handbook of Innovations. Oxford University Press. 2004, p. 1–26.

Siekiant geriau suvokti realią situaciją ir naujovių atmetimo priežastis, buvo parengtas šis straipsnis, kuriame, viena vertus, norėta patikslinti, kokia apimtimi mūsų šalies nusikalstamumo prevencija pagrįsta įrodymais, t. y. grindžiama šiuolaikiniais veiksmingumo užtikrinimo metodais. Antra, siekta išsiaiškinti veiksnus, stabdančius nusikaltimų prevencijos Lietuvoje perėjimą prie šiuolaikinių prevencijos veiksmingumo užtikrinimo metodų.

2. NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROJEKTŲ ATITIKIMO ŠIUOLAIKINIAMS VEIKSMINGUMO UŽTIKRINIMO REIKALAVIMAMS BENDRAS VERTINIMAS LIETUVOJE

Siekiant atsakyti į klausimą, koku mastu ir laipsniu nusikalstamumo prevencija mūsų šalyje pagrįsta įrodymais arba, kitaip tariant, grindžiama šiuolaikiniais veiksmingumo užtikrinimo metodais, buvo išnagrinėti lokaliniai nusikaltimų prevencijos projektai, pateikti nacionaliniam nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos projektų konkursui.¹⁷ Šių projektų pasirinkimą lėmė keletas aplinkybių. Pirma, svarbu tai, kad šis konkursas skirtas jau įgyvendintiems projektams, kurio tikslas – skatinti prevencines iniciatyvas, sudaryti kuo platesnį prevencinių projektų tinklą ir svarbiausia – **atrasti efektyvias prevencines iniciatyvas**, kurias būtų galima toliau skleisti ir rekomenduoti vykdyti kitiems nusikaltimų prevencijos dalyviams. Taigi šiame konkurse dalyvavo prevencijos projektų rengėjai, pretendavę į geriausių projektų pripažinimą, ir tai sudarė pagrindą manyti, kad konkursui buvo teikiami projektai, kuriuos bent patys autoriai laikė kokybiškais, efektyviais. Jų analizė padėjo atsakyti į vieną iš pagrindinių mus dominančių klausimų – kokie praktikoje taikomi projektų veiksmingumo užtikrinimo ir vertinimo būdai.

Antra svarbi aplinkybė ta, kad kasmetinis konkursas buvo vykdomas jau ketverius metus (2006–2009) ir tebevykdomas iki šiol. Konkursui teikiami projektai apima visą šalį: projektai pateikiami tiek iš didžiųjų Lietuvos miestų, tiek iš mažesnių miestelių. Taip pat gana platus įstaigų, teikiančių nusikaltimų prevencijos projektus, spektras: mokyklos, policijos įstaigos, savivaldybės, nevyriausybinės organizacijos ir atskirų bendruomenių atstovai. Visa tai sudarė galimybę išanalizuoti skirtingo laikotarpio ir skirtingas prevencinių projektų rengimo grupes, taip pat išsiaiškinti dėsninumus ir daryti išvadas, kurios galėtų reprezentuoti visą šalį.

Iš viso buvo išanalizuoti 132 projektai (pateikti 2006–2009 m.). Kaip minėta, pagrindinis šios analizės tikslas buvo nustatyti, kiek projektų rengimas ir jų rezultatų vertinimas grindžiamas šiuolaikiniais nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimo reikalavimais ir metodais. Analizė buvo atliekama pagal specialiai parengtą

¹⁷ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. balandžio 8 d. įsakymas Nr. 1V-97 Dėl Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos projektų (programų) konkurso nuostatų.

klausimyną, kuris apėmė **dešimt vertinimo parametrų** ir kiekvienas iš jų atspindėjo tam tikrą veiksmingumo užtikrinimo principą:

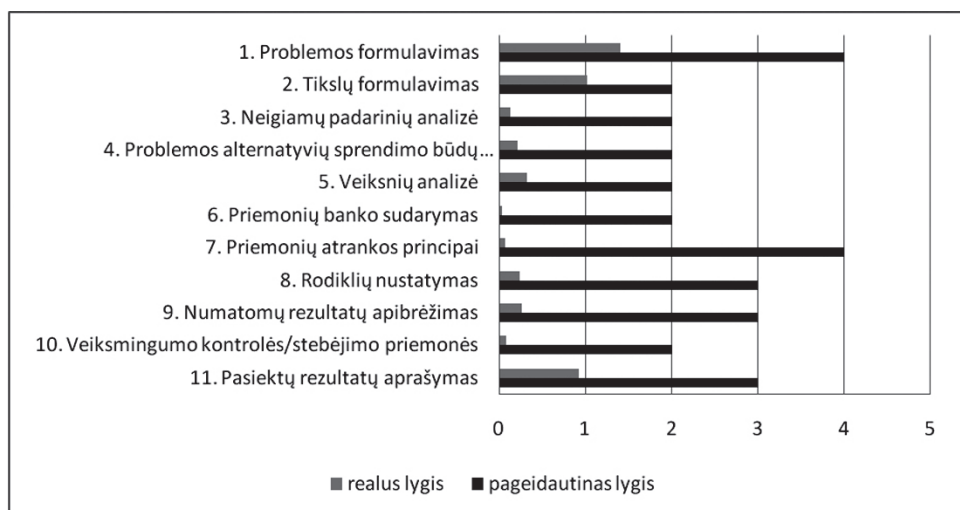
- **problemos ištyrimas ir formulavimas:** ištyrimo visapusiškumas, formulavimo tikslumas ir konkretumas;
- **tikslų ir uždavinių pasirinkimas:** jų formulavimo tikslumas, sąsajos su iškelta problema;
- **neigiamų padarinių analizė:** ar buvo atliktas neigiamų padarinių vertinimas;
- **alternatyvių problemos sprendimo būdų nagrinėjimas:** ar buvo analizuojami alternatyvūs problemos sprendimo būdai;
- **veiksnių analizė:** ar buvo analizuojami veiksniai, lemiantys nusikaltimus ar kitus socialiai nepageidautinus reiškinius, kuriuos siekiama paveikti prevenciniu projektu;
- **prevencinių priemonių pasirinkimas:** ar buvo sudaromas prevencinių priemonių bankas, kokie taikomi prevencinių priemonių pasirinkimo / atrankos principai (kuo remiantis pasirenkamos vienos ar kitos priemonės (geriausia praktika, pilotažiniu (žvalgybinu) tyrimu, daugkartiniais veiksmingumo tyrimais ar kt.);
- **rezultatų vertinimo rodiklių pasirinkimas:** ar jie apskritai numatyti, ar susieti su reiškiniu, kurio prevencijai skirtas projektas;
- **laukiamų rezultatų formulavimas:** ar nurodoma, kokių pokyčių tikimasi pasiekti ir ar tai išreiškiama konkrečiais rodikliais (proc., absoliučiais skaičiais, vidurkių skirtumais ir pan.);
- **veiksmingumo kontrolės (stebėjimo) priemonės:** ar apskritai numatomos ir kaip numatoma stebėti pasirinktų rodiklių pokyčius;
- **gautų rezultatų vertinimas ir aprašymas:** ar buvo vertinamas projekto efektyvumas, kokie taikomi vertinimo metodai.

Išvardyti projektų vertinimo parametrai – tai šiuolaikiniai prevencijos mokslo reikalavimai, keliami rengiamiems nusikaltimų prevencijos projektams – **priemonės nusikaltimų prevencijos projektų veiksmingumui užtikrinti ir įvertinti**. Su detalesniu jų aprašymu galima susipažinti „Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodikoje“,¹⁸ taip pat tyrimo ataskaitoje.¹⁹

1 pav. pateikti apibendrinti projektų vertinimo rezultatai. Kiekvienas iš anksčiau minėtų parametrų buvo vertinamas pagal atitinkamą balų skalę (nuo 0 iki 4 balų).

¹⁸ Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A. Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodika. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/uploads/media/Metodika_01.doc>.

¹⁹ Justickaja S., Nikartas S. Nusikaltimų prevencijos programų (projektų) veiksmingumo užtikrinimo problemos Lietuvoje. Tyrimo ataskaita, Teisės institutas, 2010, p. 12–33.

1 pav. Prevencijos projektų atitikimo veiksmingumo užtikrinimo reikalavimams vertinimo rezultatai

Pageidautinas lygis – maksimalus balų skaičius, kurį galima buvo surinkti ir kuris atspindi dabartinius standartus. Kuo aukštesnis balas, tuo didesnis atitikimas keliamiems reikalavimams. Rezultatai labai iškalbingi. Matyti ryškus kontrastas tarp realaus ir pageidautino veiksmingumo užtikrinimo lygio. Nėra nė vieno veiksmingumo užtikrinimo parametro, kuris būtų maksimaliai realizuojamas. Paprasčiau tariant, į šiuolaikinius prevencijos mokslo reikalavimus Lietuvoje parengtų prevencijos projektų autoriai dažniausiai neatsižvelgė. Projekto rengėjai iš esmės nesiėmė jokių šiuolaikinio mokslo teikiamų priemonių, kad jų prevencinė veikla būtų veiksminga, kad jų įdėtos į projekto vykdymą pastangos, darbas, laikas ir lėšos nebūtų išseikvoti veltui.

Šis abejingumo veiksmingumui reiškinyms būdingas ne tik tirtų projektų autoriams. Tai yra visos nusikaltimų prevencijos sistemos Lietuvoje bruožas. Kartu negalima būtų teigti, kad tai specifinis, tik mūsų šaliai būdingas reiškinyms. Atlikta nusikaltimų prevencijos projektų analizė tik patvirtina, kad, kaip ir daugelis kitų sparčiai besivystančių šalių, atsilieiname nuo prevencijos mokslo raidos, **esame dar tradicinės prevencinio darbo paradigmos** (esą bet kokia prevencija yra savaime veiksminga) **glėbyje**.

3. TRADICINIO POŽIŪRIO Į NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS VEIKSMINGUMĄ STABILUMO ŠALTINIAI IR ŠIUOLAIKINIŲ METODŲ PLĖTROS GALIMYBIŲ ANALIZĖ

Antras šio straipsnio pradžioje keltas klausimas – kokie veiksniai stabdo nusikaltimų prevencijos Lietuvoje pažangą ir perėjimą prie šiuolaikinių prevencijos veiksmingu-

mo užtikrinimo metodų? Atsakymų į šį klausimą buvo bandoma ieškoti analizuojant situaciją ir tikrinant šias pagrindines tyrimo prielaidas (hipotezes):

- gali būti, kad dabartinis teisinis nusikaltimų prevencijos reguliavimas neskatina, o atvirkščiai – sudaro kliūtis prevencijos projektų veiksmingumui užtikrinti;
- kitas galimas paaiškinimas – prevencijos dalyviams nesudarytos reikiamos sąlygos gauti informaciją apie šiuolaikinio prevencijos mokslo reikalavimus;
- gali būti, kad tam tikrą „pasipriešinimą“ (atmetimą) nusikaltimų prevencijos veiklos modernizavimui mūsų šalyje sukelia psichologiniai veiksniai – subjektyvios prevencijos dalyvių pažiūros bei nuostatos.

Tyrimas iš esmės patvirtino visų minėtų aplinkybių (prielaidų) poveikį, todėl kiekviena jų toliau analizuojama išsamiau.

3.1. Norminių teisės aktų, reglamentuojančių nusikaltimų prevencijos projektų finansavimo sąlygas, analizė

Norminiai teisės aktai, reglamentuojantys nusikaltimų prevencijos projektų finansavimo sąlygas – vienas iš požiūrio į prevencijos veiksmingumą Lietuvoje atspindžių. Nusikaltimų prevencijos projektams keliami reikalavimai didžiąja dalimi lemia jų pobūdį, tikslus, atitinkamai formuoja ir visos prevencinės veiklos turinį. Akivaizdu, kad projekto rengėjai, siekdami gauti finansavimą, rengs tokį projektą ir bandys jį įgyvendinti taip, kaip to **reikalaujama projektų finansavimo konkursų nuostato-**
se. Nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimo ir jo įvertinimo reikalavimų laikymasis taip pat iš esmės priklauso nuo to, ar tai atsispindi prevencinių projektų finansavimo sąlygose.

Taigi atliktame tyrime buvo siekiama įvertinti dabartinį norminį prevencinės veiklos reglamentavimą, nustatyti, ar nusikaltimų prevencijos projektų veiksmingumo klausimas apskritai keliamas, pagal kokius kriterijus dažniausiai vertinami nusikaltimų prevencijos projektai, kiek svarbūs tarp jų reikalavimai, susiję su projekto veiksmingumo užtikrinimu, jų rezultatų vertinimu. Tuo tikslu buvo išanalizuota 16-a valstybės ir savivaldos institucijų per skirtingą laikotarpį (2003–2009) paskelbtų projektų finansavimo konkurso nuostatų,²⁰ numatančių remti veiklas, nukreiptas į

²⁰ (1) Jaunimo nusikalstamumo, psichologinių krizių ir smurto prevencijos projektų finansavimo 2008 metais konkurso nuostatai. Patvirtinti Jaunimo reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2008 m. kovo 3 d. direktoriaus įsakymu Nr. 2v-29-(1.4); (2) Jaunimo narkomanijos ir kitų priklausomybės formų, nusikalstamumo ir psichologinių krizių (savižudybių) prevencijos projektų finansavimo 2006 metais konkurso nuostatai. Patvirtinti valstybinės jaunimo reikalų tarybos 2006 m. sausio 12 d. sprendimu Nr. 4-8; (3) Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos projektų (programų) konkurso nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. balandžio 8 d. įsakymu Nr. 1v-97; (4) 2006 m. Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos projektų (programų) konkurso nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. balandžio 8 d. įsakymu Nr. 1v-97; (5) Narkomanijos (žalingų įpročių) ir nusikalstamumo prevencijos projektų finansavimo

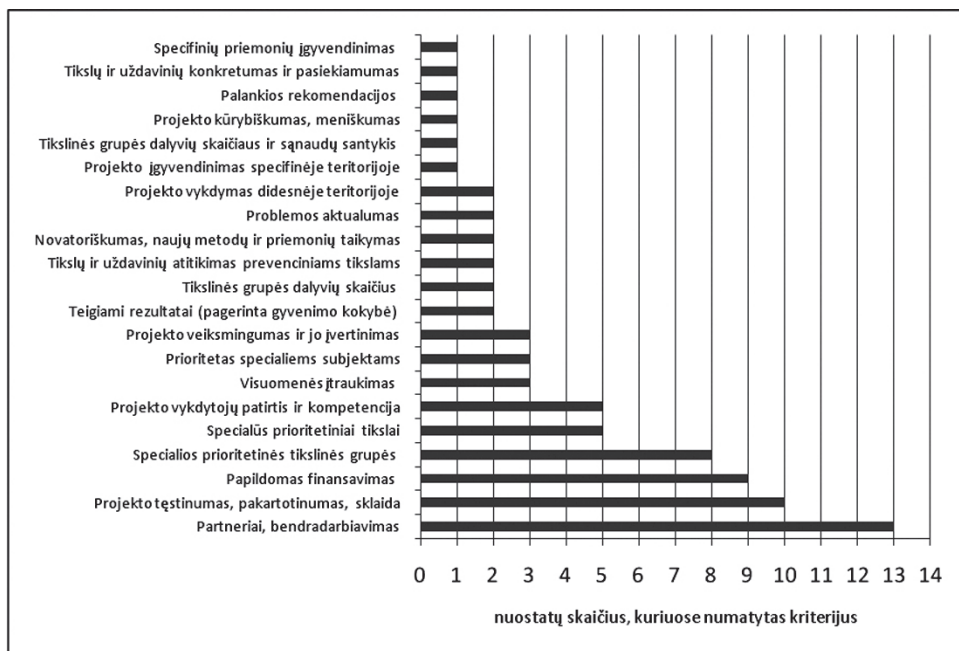
nusikalstamumo problemas, rizikos grupes bei kuriomis siekiama vienu ar kitu būdu užkirsti kelią teisės pažeidimams ar apsaugoti asmenis, turinčius didesnę riziką tapti nusikalstamųjų aukomis.

Kaip matyti 2 *pav.*, finansuojamiems projektams keliami patys įvairiausi reikalavimai ir daugiausia dėmesio skiriama **organizaciniams ir kiekybiniams** projekto įgyvendinimo kriterijams (pavyzdžiui, projektų konkursų nuostatuose numatyti tokie vertinimo kriterijai kaip bendradarbiavimas su socialiniais partneriais (įtvirtinti 13-oje konkursų nuostatų), projekto tęstinumas, pakartotinumai, sklaida (10), papildomas finansavimas (9), specialios prioritetinės tikslinės grupės (8) ir specialūs prioritetiniai tikslai (5).

Veiksmingumo reikalavimą (formuluojamą kaip projekto ir veiklos metodų veiksmingumas) aptikome tik Psichoaktyviųjų medžiagų prevencijos konkurso organizavimo nuostatuose.²¹ Veiksmingumo vertinimo kriterijus pateikiamas ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nusikalstamųjų ir kitų teisės pažeidi-

konkurso nuostatai. Patvirtinti Kupiškio rajono savivaldybės narkotikų kontrolės komisijos 2009 m. kovo 16 d. nutarimu Nr. nkk-17.1-8; (6) Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų savivaldybėse organizavimo ir finansavimo tvarkos aprašas. Patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. sausio 18 d. įsakymu Nr. ISAK-61; (7) LIETUVOS RESPUBLIKOS ŠVIETIMO IR MOKSLO MINISTRO ĮSAKYMAS DĖL 2003 METŲ VAIKŲ IR PAAUGLIŲ NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS IR VAIKŲ VASAROS POILSIO ORGANIZAVIMO PROGRAMŲ KONKURSU; Patvirtinti Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2003 m. sausio 8 d. įsakymu Nr. 19; (8) Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų finansavimo 2008 metais konkurso organizavimo tvarkos aprašas. Patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. ISAK-383; (9) Vaikų socializacijos programų rėmimo konkurso tvarkos aprašas. Patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. gegužės 2 d. įsakymu Nr. ISAK-805; (10) Vaikų dienos centrų 2005–2007 metų projektų atrankos konkursų organizavimo nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2005 m. sausio 11 d. įsakymu Nr. A1-9; (11) Nevalstybinių organizacijų, dirbančių smurto prieš moteris šeimoje mažinimo srityje, veiklos projektų atrankos konkurso organizavimo 2007 metais nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. sausio 22 d. įsakymu Nr. A1-11; (12) Projektų, skirtų trumpalaikiai ir ilgalaikiai kompleksinei pagalbai vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ir jų šeimoms teikti, atrankos konkurso organizavimo 2007 metais nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. A1-57; (13) Nuteistųjų ir asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės reabilitacijos ir integracijos į visuomenę projektų atrankos konkurso organizavimo 2006 metais nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. sausio 11 d. įsakymu Nr. A1-9; (14) Projektų, skirtų skatinti steigti vyrų krizių centrus bei burti smurtautojų pagalbos sau grupes, atrankos konkurso organizavimo 2008 metais nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 12 d. įsakymu Nr. A1-359; (15) Vaikų dienos centrų projektų atrankos konkursų organizavimo 2008–2012 metais nuostatai. Patvirtinti Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymu Nr. A1-357; (16) Dėl jaunimo atrankinės ir tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų finansavimo 2007 metais konkurso nuostatų patvirtinimo. Patvirtinti Jaunimo reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2007 m. vasario 13 d. įsakymu Nr. 2V-27-(1.4).

²¹ Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų finansavimo 2008 metais konkurso organizavimo tvarkos aprašas. Patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ministro įsakymu Nr. ISAK-383.

2 pav. Kriterijai (prioritetai), taikomi vertinant nusikaltimų prevencijos projektus

mų prevencijos projektų konkursų nuostatuose,²² tačiau reikėtų pažymėti, kad šiuo teisės aktu nustatomos ne projektų finansavimo sąlygos, o kriterijai, skirti įvertinti ir atrinkti geriausius projektus iš tų, kurie jau buvo įgyvendinti.

Taigi bendra išvada, kurią leidžia daryti atlikta norminių aktų, reglamentuojančių nusikaltimų prevencijos projektų finansavimo sąlygas, analizė, ta, kad šiuo metu nustatomi ir taikomi reikalavimai nusikaltimų prevencijos projektams ne visada **skatina nusikaltimų prevencijos pažangą** – perėjimą prie kokybiškai naujos, modernios veiksmingumo užtikrinimo sistemos. Veiksmingumo kriterijus, kaip būtinas reikalavimas prevencinei veiklai, dažnai nėra keliamas.

3.2. Informaciniai metodiniai leidiniai, skirti nusikaltimų prevencijos subjektams, ir dabartinio prevencijos mokslo standartai

Viena svarbiausių prevencinio darbo veiksmingumo prielaidų yra tinkamas metodinis pagrindas. Prevencijos dalyviams būtina turėti galimybę susipažinti su dabartinio

²² Veiksmingumo vertinimo kriterijus formuluojamas taip: projekto rengėjo ar valstybės ir savivaldybių institucijos ar įstaigos, asociacijos ar mokslo ir studijų institucijos atliktas projekto efektyvumo vertinimas, akivaizdūs projekto vykdymo rezultatai, jų teigiamas poveikis visuomenės saugumui (žr.: Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos projektų (programų) konkurso nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. balandžio 8 d. įsakymu Nr. 1v-97).

prevencijos mokslo pagrindais, gauti tikslią, dabartinę mokslo lygį atitinkančią informaciją apie prevencinio darbo veiksmingumo užtikrinimo būdus ir metodus. Tuo tikslu rengiami atitinkami informaciniai metodiniai leidiniai, vadovėliai ir kitokios publikacijos nusikaltimų prevencijos klausimais.

Atliekant straipsnio anotacijoje minėtą tyrimą buvo siekta ištirti dabartines prevencijos subjektų **galimybes gauti informaciją** apie prevencinio darbo veiksmingumo užtikrinimo būdus ir metodus (informacijos gausumą ir įvairiapusiškumą) bei nustatyti, kaip parengtuose informaciniuose metodiniuose leidiniuose atsispindi pagrindiniai dabartinio prevencijos mokslo reikalavimai, nusikaltimų prevencijos projektų veiksmingumo užtikrinimo principai (metodinis informacijos lygis).

Pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas į Lietuvoje parengtus metodinius leidinius (metodines priemones, metodines rekomendacijas), adresuotus specialistams, dirbantiems nusikaltimų prevencijos srityje (t. y. žmonėms, kuriems pagal jų darbo specifiką tenka susidurti su nusikalstamumo problemomis, spręsti įvairius su nusikaltimų prevencija susijusius klausimus, rengti prevencinius projektus ir kt.). Bibliografinė paieška apėmė 2003–2009 m. parengtus ir interneto tinklalapiuose paskelbtus bei leidyklose išleistus informacinius metodinius leidinius. Analizuojamu požiūriu aktualiais laikyti leidiniai, kuriuose pateikiama metodinė informacija apie prevencinių projektų rengimą, jų įgyvendinimą.²³ Iš gana gausaus metodinių leidinių sąrašo buvo pasirinkta 10 metodinių leidinių, kuriuose daugiau ar mažiau teikiamos rekomendacijos, kaip įgyvendinti prevencinę veiklą ir rengti prevencinius projektus.²⁴

²³ Nuo 2003 m. Lietuvoje jau išleista nemažai metodinių priemonių (metodinių rekomendacijų) apie nusikaltimų prevenciją. Didelę dalį sudaro psichologinio ir pedagoginio pobūdžio rekomendacijos, pavyzdžiui, patarimai, kaip elgtis tam tikrose konfliktinėse situacijose, kaip bendrauti su priklausomybę nuo narkotikų turinčiais asmenimis arba kaip efektyviai apsaugoti nuo tam tikrų nusikaltimų (pavyzdžiui, nuo vagysčių ir pan.), kaip netapti nusikaltimo aukomis. Tačiau ši informacija daugiausia skiriama plačiajai visuomenei, atskirų grupių gyventojams, o analizuojamu požiūriu svarbi informacija, skirta profesinei auditorijai – prevencinių projektų rengėjams.

²⁴ (1) Saugios kaimynystės metodinės rekomendacijos (parengtos Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato). Prieiga per internetą: <http://www.vilnius.policija.lt/media/file/saugi_kaiminyste%20metodines.pdf>; (2) Čaplinskas S., Dragūnevičius K., Griškevičius A. ir kt. Apie narkomaniją ir jos prevenciją. Rekomendacijos policijos pareigūnams. Lietuvos AIDS centras. Policijos departamentas, VšĮ „Vaiko namas“. Vilnius, 2003; (3) Justickis V. Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vadovėlis. 2 dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004; (4) Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A. Nusikaltimų prevencijos programų ir priemonių vertinimo metodika. Vilnius, 2005; (5) Kaip vertinti prevencijos efektyvumą? Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių vertinimo metodinės rekomendacijos: <http://nkd.lt/files/leidiniai/NKD-kaip_vertinti_prevenc_efekt_indd.pdf>; (6) Karmaza E. Prievara prieš vaikus. Prevencijos strategijos policijos pareigūnams. Vilnius, 2004; (7) Karmaza E., Šimaitis A., Kvieskienė G. ir kt. Prekyba moterimis ir vaikais: metodiniai patarimai pedagogams, prevencinės veiklos aspektai. Vilnius, 2003; (8) Mogomedovas A., Kasperavičiūtė E., Karmaza E. Mokyklos saugumo politikos formavimas įtraukiant moksleivius. Metodinės rekomendacijos. VšĮ „Vaiko namas“. Vilnius, 2004; (9) Monkevičienė O., Jakučiūnienė D., Šeibokienė G. Mokytojo knyga

Metodinių leidinių turinio analizė apėmė du pagrindinius komponentus (aspektus). **Pirma**, buvo analizuojama, kiek šiuose metodiniuose leidiniuose skiriama dėmesio nusikaltimų prevencijos priemonių veiksmingumo užtikrinimo klausimams, ar aptariamieji tokie prevencijos veiksmingumo aspektai, kaip: problemos formulavimo tikslumas ir konkretumas; tikslų ir uždavinių formulavimas; visapusiškas neigiamų padarinių įvertinimas; alternatyvių problemos sprendimo būdų nagrinėjimas; veiksmų, lemiančių problemą, kurios prevencijai skirtas projektas, tyrimas; prevencinių priemonių atrankos principai; prevencinių priemonių veiksmingumo rodiklių / kriterijų nustatymas; veiksmingumo kontrolės priemonės (kaip stebėti pasirinktų rodiklių pokyčius ir pan.); prevencinių priemonių (programų) rezultatų vertinimo metodai.

Antra, buvo analizuojama, kiek pateikiama informacija atitinka šiuolaikinės mokslo žinias šioje srityje, kitaip tariant, ar formuojamas vis dar laikų *iki Martinsono* požiūris, ar jau *Shermano* laikų – atitinkantis dabartinę prevencijos mokslo lygį.

Pavieniai darbai,²⁵ kuriuose dėstomas šiuolaikinis požiūris į veiksmingumo reikšmę ir jų užtikrinimo būdus, paskęsta literatūros, atspindinčios pasenusį tradicinį požiūrį, gausoje. Dėl šios kiekybinės persvaros prevencija užsiimantys asmenys būtent tradicinį požiūrį dėstančią literatūrą suvokia kaip atstovaujančią dabartiniam mokslo lygiui.

Veiksmingumo reikalavimas dažniausiai išreiškiamas deklaratyvia forma, t. y. tik nurodoma (užsimenama), kad svarbu užtikrinti projekto veiksmingumą, tačiau nepaaiškinami nei šiuolaikinio mokslo veiksmingumui keliamų reikalavimų ypatumai, nei tai, kokiomis priemonėmis jis pasiekiamas. Tai sudaro klaidinantį įspūdį, kad numatant veiksmingumo užtikrinimo būdus, prevencijos projektų autoriams reikia vadovautis vien savo nuovoka.

Taigi ne visi informaciniai metodiniai leidiniai sudaro prielaidas nusikaltimų prevencijos dalyviui persiorientuoti pagal šiuolaikinio mokslo reikalavimus užtikrinant prevencijos projektų veiksmingumą.

3.3. Asmenų, rengiančių ir įgyvendinančių nusikaltimų prevencijos projektus, nuostatos nusikaltimų prevencijos veiksmingumo klausimais

Trečias analizuotas veiksnys – psichologinis – prevencijos dalyvių asmeninės nuostatos. Į ką orientuoti prevencijos projektų rengėjai, kiek subjektyvios jų pažiūros apie nusikaltimų prevencijos priemonių veiksmingumo užtikrinimą atitinka dabartinę

alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijai įgyvendinti. Vilnius, 2006. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/222_0603_PERZIURAI.pdf>; (10) Povilaitis R., Valiukevičiūtė J. Patyčių prevencija mokyklose. Vilnius, 2006.

²⁵ Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A. Nusikaltimų prevencijos programų ir priemonių vertinimo metodika. Vilnius, 2005; Justickis V. Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vadovėlis. 2 dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004; Kaip vertinti prevencijos efektyvumą? Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių vertinimo metodinės rekomendacijos: <http://nkd.lt/files/leidiniai/NKD-kaip_vertinti_prevenc_efekt.indd.pdf>.

prevencijos mokslą? Ar asmenims, rengiantiems ir įgyvendinantiems prevencijos projektus, žinomi ir artimi dabartiniai veiksmingumo kontrolės reikalavimai, kokius prevencijos veiksmingumo užtikrinimo būdus jie taiko savo praktikoje?

Nuostatomis ištirti 2009 m. liepos–rugšėjo mėnesiais buvo atlikta prevencijos projektų rengėjų (būtent tų, kurie dalyvavo rengiant anksčiau apibūdintus prevencijos projektus) **apklausa**, organizuota elektroniniu būdu pagal standartizuotą klausimyną. Iš viso apklausti 79 respondentai.²⁶ Apklaustųjų grupę sudarė keturių pagrindinių nusikaltimų prevencijoje dalyvaujančių įstaigų atstovai: 1) mokyklų ir kitų ugdymo ar globos įstaigų darbuotojai (mokytojai, socialiniai pedagogai, socialiniai darbuotojai); 2) policijos prevencijos padalinių darbuotojai; 3) valstybės ir vietos savivaldos institucijų darbuotojai ir 4) visuomeninių organizacijų atstovai.

Išskyrėme keturias pagrindines nuostatų grupes, kurios, mūsų manymu, skiria tradicinį (laikų *iki Martinsono*) ir dabartinį nusikaltimų prevencijos raidos etapus ir kurios geriausiai gali parodyti, kiek esame susaistę tradicinio požiūrio į nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimą:

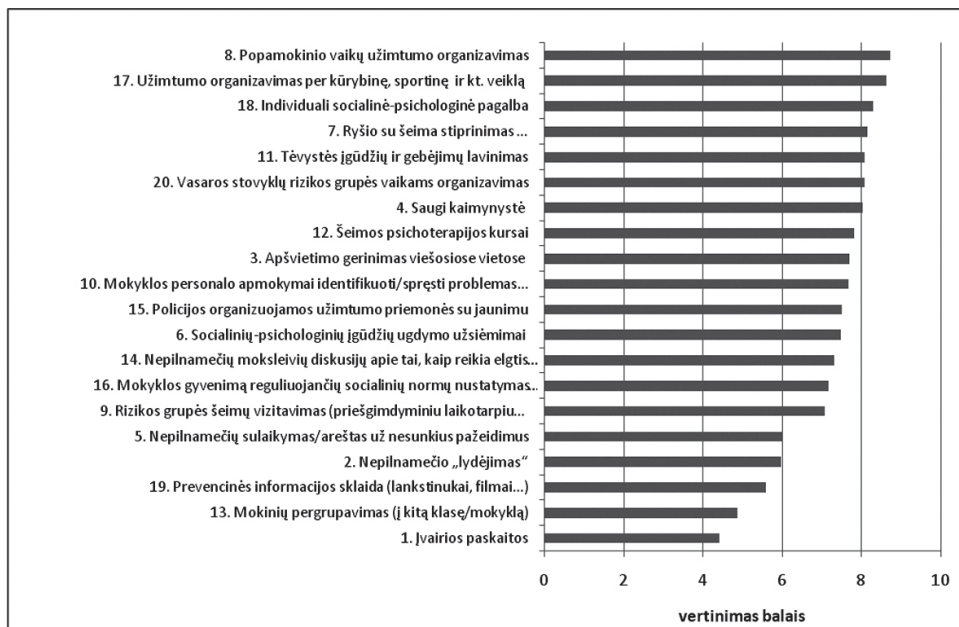
- nuostatos dėl atskirų prevencijos priemonių veiksmingumo;
- nuostatos dėl nusikaltimų prevencijos priemonių (projektų) veiksmingumo „garantų“;
- nuostatos dėl mokslo vaidmens planuojant ir įgyvendinant nusikaltimų prevencijos priemones;
- nuostatos dėl prevencinės veiklos profesionalizavimo.

Kaip minėta įvadinėje straipsnio dalyje, nusikaltimų prevencijos „veiksmingumo perversmas“ praėjusio amžiaus pabaigoje iš esmės pakeitė prevencijos mokslo požiūrį į **prevencijos priemonių veiksmingumą**. Esminis skirtumas tarp dviejų prevencijos etapų atsispindi atsakyme į klausimą, ar galima tikėti vienos ar kitos prevencijos priemonės veiksmingumu nepatikrinus to specialiu tyrimu. Pastebėsime, kad ankstesniame nusikaltimų prevencijos etape vyravo prevencijai skirtų priemonių veiksmingumo prezumpcija. Buvo tikima, kad „viskas veikia“, kad bet kokios pastangos užkirsti kelią nusikaltimui duoda tam tikrą rezultatą. Dabartiniame nusikaltimų prevencijos etape, atlikus prevencijos veiksmingumo tyrimus, įsigali priešinga – prevencijai skirtų priemonių neveiksmingumo prezumpcija. Tai reiškia, kad prevencijos priemonė turi būti laikoma neveiksminga, kol bus įrodyta priešingai.

Klausimyne pateikėme sąrašą gerai žinomų, dažnai taikomų ir visai nepopuliarių Lietuvoje nusikaltimų prevencijos priemonių (iš viso 20 priemonių) ir prašėme

²⁶ Iš viso buvo išsiųsta 117 anketų (t. y. visiems adresatams, kurie pateikė projektus VRM nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos konkursui 2006–2009 m. ir konkurso komisijos buvo pripažinti atitinkantys formalius konkurso reikalavimus), grąžinta 79 anketos (grįžtamumas 67 proc.). Iš visų 38 negrįžusių anketų 6 respondentai nurodė šias atsakymo dalyvauti apklausoje priežastis: laiko trūkumas (3), nusikaltimų prevencija nepatenka tarp subjekto pagrindinių veiklos funkcijų (nėra jo kompetencija) (2), taip pat dėl ligos (1).

respondentų įvertinti jų veiksmingumą pagal 10 balų skalę (nuo 0 balų – „visiškai neveiksminga“, iki 10 balų – „labai veiksminga“). Respondentų vertinimų rezultatai pateikiami 3 pav.

3 pav. Respondentų nuomonė apie atskirų nusikaltimų prevencijos priemonių veiksmingumą (vertinimo vidurkis)

Iš šios diagramos galima daryti tokias išvadas:

1. Aiškiai matyti, kad prevencijos dalyviai vis dar laikosi požiūrio „viskas veikia“, kuris, kaip minėjome, būdingas ankstesniam nusikaltimų prevencijos raidos etapui. Iš dvidešimties vertinimui pateiktų priemonių nėra nė vienos, kuri, mūsų respondentų nuomone, būtų neveiksminga. Beveik visų priemonių bendras veiksmingumo įvertinimas viršija vidutinį lygį (5 balai). Kitaip tariant, respondentų nuomone, visos prevencijos priemonės daugiau ar mažiau veiksmingos.

2. Kita vertus, prevencijos dalyviai vis dėlto įžiūri tam tikrus skirtumus tarp pateiktų priemonių veiksmingumo. Šie skirtumai svyruoja nuo 4 iki 8 balų. Tai reiškia, kad nors prevencijos veiklos dalyviai laikosi nuomonės, kad „viskas veikia“, vis dėlto jie pripažįsta ir tam tikrus priemonių veiksmingumo skirtumus.

3. Tarp priemonių, kurias respondentai įvertino kaip labai veiksmingas, nemažai tokių, kurios remiantis prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimais buvo pripažintos kaip neveiksmingos priemonės. Tai – popamokinio vaikų užimtumo organizavimas, ryšio su šeima stiprinimas, tėvų gebėjimų lavinimas (koncentruojantis ties tėvų veiksmais auklėjant vaikus), vasaros stovyklų rizikos grupės vaikams

organizavimas, policijos organizuojamos užimtumo priemonės, nepilnamečių sulaikymas už nedidelius nusižengimus. O štai žemo respondentų įvertinimo sulaukė tos priemonės, kurių veiksmingumas buvo patvirtintas tyrimais. Tai – rizikos grupių šeimų vizitavimas (laikotarpiu prieš gimdymą ir po gimdymo), socialinių ir psichologinių įgūdžių formavimas, šeimos psichoterapijos kursai, kuriuose tėvai ir vaikai mokomi kartu spręsti šeimos problemas, mokyklos gyvenimą reguliuojančių socialinių normų nustatymas ir stiprinimas. Pagaliau labai veiksmingoms priskirta nemažai prevencinių priemonių, kurių atžvilgiu tyrimų išvados yra prieštaringos (pavyzdžiui, saugi kaimynystė, apšvietimo gerinimas viešose vietose). Tokias prevencijos priemones kaip prevencinės informacijos sklaida ir įvairios paskaitos respondentai priskyrė prie gana veiksmingų priemonių (vertinimo vidurkis daugiau nei 4 balai), vis dėlto moksliniai tyrimai rodo, kad šios priemonės neveiksmingos.²⁷

Taigi apibendrinant galima teigti, kad prevencinių priemonių veiksmingumo vertinimai, kuriuos pateikė prevencijos projektų rengėjai, daugeliu atvejų nesiejami su dabartinio prevencijos mokslo išvadamis. Manytina, kad prevencijos projektų rengėjai vadovaujasi savo nepriklausoma veiksmingumo vertinimo sistema, kriterijais, asmeniniais samprotavimais ir bandymais įsivaizduoti priemonės veikimą vienoje ar kitoje situacijoje.

Atsakymą į šį klausimą apie **nusikaltimų prevencijos projekto veiksmingumo „garantus“** duoda anketoje pateiktas nusikaltimų prevencinės iniciatyvos pavyzdys (žr. *žemiau įrėmintą tekstą*). Respondentų buvo prašoma (a) įvertinti, koks labiausiai tikėtinas šios prevencinės iniciatyvos rezultatas, ir (b) nurodyti, kokiais kriterijais remdamiesi jie spręstų apie šio prevencijos projekto veiksmingumą.

Prevencinės iniciatyvos pavyzdys. Įsivaizduokite, mokykloje N daug probleminių mokinių, kurie daro daug pažeidimų, kai kurie iš jų jau turėjo reikalų su policija. Teisės pažeidimų padarymo tikimybė ypač padidėja per vasaros atostogas. Reaguojant į tai, mokykloje buvo parengtas prevencinis mokinių užimtumo vasaros metu planas / programa. Numatyta, kad jiems bus organizuojami būreliai mokykloje, veiks sporto sekcijos, bus rengiami susitikimai su įdomiais žmonėmis, policijos pareigūnai skaitys paskaitas teisine tema, bus organizuojamos ekskursijos. Programa gavo finansavimą ir visos priemonės buvo sėkmingai įgyvendintos. **Kaip Jūs manote, koks labiausiai tikėtinas šios prevencijos programos rezultatas?**

Įsivaizduokite, kad būtent Jums reikia spręsti klausimą, ar finansuoti anksčiau aprašytą projektą. Sprendžiant šį klausimą, Jums pirmiausia reikia tiksliai žinoti, ar priemonės, kurios numatytos programoje, tikrai galės sumažinti probleminių vaikų teisės pažeidimų skaičių

²⁷ Žr. Evidence-Based Crime Prevention. Ed. L.W. Sherman. [et.al]. London and New York: Routledge, 2006; *Justickis V.* Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vadovėlis. 2 dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004, p. 232–407.

ir pagerinti situaciją. **Kaip nustatytumėte, ar tikrai šis prevencijos projektas pasieks numatomą efektą (t. y. iš ko galima būtų tikėtis, kad šis projektas bus veiksmingas)?**

Daugiau negu pusė respondentų (57 proc.) manė, kad aprašyta prevencinė iniciatyva tikriausiai duos teigiamų rezultatų. Trečdaliui respondentų (31,6 proc.) buvo sunku atsakyti, kokių rezultatų galima būtų sulaukti, ir tik vienas respondentas suabejojo galimu teigiamu rezultatu. Pastebėsime, kad šios prevencinės iniciatyvos įvertinimas sutampa su prieš tai pateiktais atskirų prevencinių priemonių veiksmingumo vertinimais, kai su užimtumu susijusios priemonės buvo vertintos kaip labai veiksmingos.

Tai, kad nemažai daliai respondentų buvo sunku įvertinti prevencinį poveikį, galima vertinti teigiamai. Šis rezultatas parodo, kad veiksmingumo garantų klausimas svarbus šiai daliai respondentų ir nuomonei apie projekto veiksmingumą sudaryti nepakanka vien bendros projekto idėjos.

Su kuo siejami veiksmingumo garantai? Tyrimo metu buvo apibendrinti ir sugrupuoti respondentų atsakymai į klausimą apie tikėtiną projekto veiksmingumą. Atsakymai suskirstyti į VI grupes: tiesioginė pažintis su projekto rengėjais (I grupė); išsami esamos situacijos analizė (II grupė); „garantų“ nereikia, nes tai savaime efektyvi priemonė (III grupė); asmeninė profesinė patirtis (IV grupė); darbo organizavimo kriterijai (V grupė); bandomieji / papildomi tyrimai ir konkretūs rezultatai (VI grupė).

Trumpai aptarsime respondentų pateiktus atsakymus.²⁸

1. Respondentų atsakymai rodo, kad svarbią vietą tarp veiksmingumo garantų užima tai, ką galima būtų pavadinti **intuityviu validumo patikrinimu**. Tai – I ir IV grupės teiginiai. Pirmos grupės respondentai validumo įvertinimą sieja su savo galimybe apsilankyti šioje mokykloje ir asmeniškai pakalbėti su projekto autoriais ir vykdytojais. Tikima, kad, nuvykus į prevencijos projekto įgyvendinimo vietą, aiškiai pasimatys tai, kas galės nulemti sėkmę ar nesėkmę (t. y. projekto veiksmingumą). IV grupės atstovai kaip projekto veiksmingumo įvertinimo priemonę mini savo asmeninę ir profesinę patirtį. Pastaroji turėtų jiems „pasakyti“, ar tikrai šis projektas bus veiksmingas.

2. Tik nedidelė respondentų dalis (VI grupė) pažymėjo apie tyrimo atlikimo būtinumą kaip vieną iš veiksmingumo garantų. Pavyzdžiui: „*Prašyčiau įvykdyti bandomąjį nemokamą projektą ir pateikti argumentuotą ataskaitą su jau realiais rezultatais*“; „*Reikėtų įvesti projekto laukiamų rezultatų rodiklių pagrindimo (įrodymo) reikalavimus, pavyzdžiui, jei pareiškėjas įsipareigoja, jog pagerės vaikų pažangumas – pateikia ataskaitą apie pažangą per ateinančius pusę metų ir pan.*“ Šiai kategorijai priklauso ir II grupės atsakymai, kurių autoriai pareikalautų atlikti sociologinius ir kitokius tyrimus ar kitais metodais nuodugniau išstudijuoti situaciją, aplinkybes,

²⁸ Su atsakymais detaliau galima susipažinti Teisės instituto tinklalapio (žr.: <www.teise.org>) publikacijų skiltyje skelbiamoje šio straipsnio versijoje.

kurios paskatino nusikalstamumo didėjimą ir pan.

3. Nemaža dalis respondentų projekto veiksmingumą sieja su tam tikrais „pozityviais“ jo bruožais. Jų nuomone, projektas turi būti sėkmingas būtent dėl to, kad turi tokių bruožų. Svarbią vietą tarp jų užima teigiami moraliniai projekto aspektai, pavyzdžiui, „*manau, kad bet koks probleminių vaikų užimtumas, prasminga veikla turi teigiamą efektą*“. Kitų respondentų nuomone, veiksminga yra veikla, kuri įdomi, aktyvi, naudinga aplinkiniams, patenkina smalsumą, teikia pozityvių išgyvenimų. Bendra visų šių atsakymų idėja yra gana paprasta: reikia skatinti užsiimti pozityviais dalykais ir tai apsaugos jaunimą nuo nusikaltimų. Vienintelis šios puikios minties trūkumas yra tas, kad jos teisingumas nėra patikrintas ir patvirtintas moksliniais verifikavimo metodais.

4. Taip pat pastebima, kad nusikaltimų prevencijos veiksmingumo klausimą respondentai linkę paversti kitu klausimu. Anketoje aiškiai ir nedviprasmiškai suformuluotas klausimas: kas gali garantuoti, kad projektas sumažins nepilnamečių nusikaltimų skaičių? Tačiau respondentai tuoj pat pakeičia šį klausimą kitu: „*kaip padaryti, kad paaugliai būtų mandagesni, nesimuštų, neišdykautų per pamokas*“ ir pan. Iš dalies toks pakeitimas gali būti sietinas su (niekuo neparemtu) respondentų tikėjimu, kad mandagūs vaikai nedaro nusikaltimų. Tačiau gali būti, kad mūsų respondentai tiesiog sutapatina nusikalstamą elgesį su bet koku socialiai nepageidautinu paauglio elgesiu.

Dabartinė nusikaltimų prevencija reikalauja iš projekto autorių maksimaliai sukonkretinti ir patikslinti prevencijos problemą ir prevencinio poveikio tikslus. Šiomis sąlygomis neturėtų būti painiojami prevencijos tikslai. Toks supainiojimas būdingas tradicinei nusikaltimų prevencijai, kai buvo įprasta formuluoti prevencijos tikslus maksimaliai plačiai, neapibrėžtai, formuluojant tikslus taikyti šūkio elementus.

5. Išskirtinei grupei priklauso respondentai, kurie suteiktą finansavimą, jeigu įsitikintų, kad prevencinis darbas bus vykdomas ne epizodiškai, o sistemingai, bus gerai organizuotas, dirbs kvalifikuoti žmonės, projektui vadovaus žmogus, turintis autoritetą, vyks sėkmingas bendradarbiavimas su kitomis panašiomis įstaigomis, kad bendraujantys su paaugliais darbuotojai bus gerai pasiruošę, mylintys savo darbą, turintys tokiam darbui reikiamų savybių. Visus šiuos efektyvaus darbo organizavimo kriterijus galima rasti vadybos vadovėliuose, tačiau prevencijos veiksmingumo atveju visi šie efektyvaus darbo organizavimo kriterijai įgyja savotišką reikšmę. Jeigu prevencijos dalyvis laikosi nuostatų, būdingų praėjusiam prevencijos etapui, ir mano, kad bet kokios prevencijos priemonės yra veiksmingos, organizaciniai kriterijai tampa vieninteliai, kuriuos galima naudoti vertinant prevencijos veiksmingumą. Iš tikrųjų jeigu manoma, kad tam tikra priemonė visada veiksminga, tai ją taikant galima nepasiekti laukiamų rezultatų tik dėl organizacinių priežasčių: ji nebuvo pritaikyta, buvo vykdoma nepakankamai aktyviai, ją įgyvendino tuo nesuinteresuoti žmonės arba

veikla buvo blogai koordinuojama ir pan. Bet jeigu visi šie organizaciniai aspektai užtikrinti tinkamai, esą prevencinė veikla negali būti neveiksminga.

Šiuolaikinės nusikaltimų prevencijos požiūriu yra priešingai – net ir puikiai organizuota prevencijos veikla bus nesėkminga, jeigu taikomi netinkami, neveiksmingi prevencijos metodai. Dabartinis prevencijos mokslas žino nemažai puikiai organizuotų, bet nesėkmingų nusikaltimų prevencijos projektų. Kaip pavyzdį galima pateikti narkomanijos prevencijos projektą D.A.R.E. (angl. *Drugs Abuse Resistance Education*), kuriame dalyvavo apie 25 mln. JAV moksleivių, jis apėmė 44 valstijas, ir kas ypač svarbu, organizaciniu požiūriu buvo vykdomas pagal nepriekaištingą schemą, bet, nepaisant to, buvo neveiksmingas.²⁹

6. Pastebimas supaprastintas prevencinių priemonių poveikio mechanizmų suvokimas. Šiuo atveju sukuriama tam tikra veiksmų grandinė, per kurią projektas turėtų padaryti teigiamą poveikį ir dėl to būti veiksmingas. Svarbiausias šių pamąstymų bruožas yra tas, kad pačiam autoriui jis atrodo toks įtikinamas, kad nereikalingas joks tolesnis empirinis projekto veiksmingumo patikrinimas (vertinimas). Dažniausiai tokio pobūdžio pamąstymai susiję su rizikos grupės paauglių ir jaunimo užimtumu. Veiksmų grandinė labai paprasta (netgi, galima sakyti, primityvi) – jeigu prevencijos projektas užtikrina rizikos grupių užimtumą, tai reiškia, kad paaugliai bus užimti naudinga veikla, todėl nedarys nusikaltimų. Paprastai neabejojama, kad užimtumo organizavimas veikia būtent tokiu būdu, kad toks projektas negali būti neveiksmingas, negali nedaryti įtakos nepilnamečių nusikalstamumo mažėjimui.

Tačiau tai – klaidinantys pamąstymai. Juos teikiantys respondentai pamiršta, kad užimtumas „jungia“ ir aibę kitų veiksmų „grandinėlių“, kurios gali veikti ir priešinga kryptimi. Rizikos grupės paauglių subūrimas sudaro palankias sąlygas jų antivisuo-
meninėms grupėms susidaryti. Be to, paauglio įtraukimas į rizikos grupę jį paženk-
klina – jis pats pradeda į save žiūrėti kaip į potencialų pažeidėją. Galima pateikti be
galo daug veiksmų, kuriuos sukelia prevencijos priemonė ir kiekvienas iš kurių gali
tiesiog didinti, tiesiog mažinti šios veiklos veiksmingumą. Su tuo ir siejamas dabartinio
prevencijos mokslo reikalavimas, kad prevencijos projekto (ar atskiros prevencinės
priemonės) veiksmingumas turėtų būti patvirtintas empiriniais tyrimais.

Apibendrinant reikėtų pastebėti, kad, vertinant numatomų prevencijos priemonių veiksmingumą, nagrinėtų prevencijos projektų rengėjai netaiko dabartinio preven-
cijos mokslo reikalavimus atitinkančių veiksmingumo kontrolės metodų. Vietoje jų
vis dar remiamasi įvairiais intuityviais ir subjektyviais metodais.

²⁹ Ringwalt C., Greene J., Ennett S., Iachan R., Clayton R. R., Leukefeld C. G. Past and Future Directions of the DARE Program: An Evaluation Review: Draft Final Report (Award # 91-DD-CX-K053). Washington, D. C.: National Institute of Justice, 1994; Evidence-Based Crime Prevention. Ed. L.W. Sherman [et.al]. London and New York: Routledge, 2006, p. 115–119; Lundman R. J. Prevention and Control of Juvenile Delinquency. New York: Oxford University Press, 2001, p. 67–94.

Dar vienas svarbus aspektas, skiriantis tradicinę ir dabartinę nusikaltimų prevencijos raidos etapus – tai, kokią vaidmenį turi **mokslas, moksliniai metodai ir žinios**. Tradicinė nusikaltimų prevencija labiau orientuota į praktinę išmintį, praktinę patirtį, profesinę intuiciją. Būtent praktinė patirtis ir intuicija turi didžiausią įtaką atrenkant prevencijos priemones, pagrindžiant jos veiksmingumą. O štai dabartinė nusikaltimų prevencija orientuota į mokslą, mokslines žinias, į objektyvių prevencijos priemonių atrankos būdų ir kriterijų paiešką, veiksmingumo įvertinimo metodus ir kt. Jeigu net patyrę asmenys, daug metų vykdantys nusikaltimų prevenciją, visiškai įsitikinę, kad paskaitos, paauglių lydėjimas duoda didelį prevencinį efektą, dabartinė nusikaltimų prevencija vis vien reikalaus šių priemonių veiksmingumo patikrinimo moksliniais metodais.

Skirtinga mokslinių žinių svarba formuoja ir skirtingą prevencijos dalyvių poziciją ir mokslines žinias, jų įgijimą, kvalifikacijos kėlimą ir kt. Tradicinės nusikaltimų prevencijos atstovai linkę pasitikėti savo praktine patirtimi. Dabartinės – jaučia nuolatinį naujų žinių poreikį.

Respondentų klausime, ar dažnai rengiant prevencijos projektą pritrūksta kokios nors **informacijos** (žinių). Pirma, ką galima pastebėti, kad didžiajai daliai respondentų (63,3 proc.) žinių pritrūksta tik kartais arba netrūksta apskritai (20,3 proc). Nedidelis naujų žinių poreikis (nuolatinį trūkumą pripažino 12,7 proc.) rodo, kad prevencinių projektų rengėjai priklauso tradicinės nusikaltimų prevencijos atstovams – jų žinios apie prevenciją daugiau remiasi asmenine patirtimi ir intuicija.

Kita vertus, panagrinėkime atsakymus apie žinias, kurių vis dėlto kartais pritrūksta.³⁰

Vertinant trūkstamos informacijos pobūdį, išryškėja priešinga tendencija. Didžioji dauguma keliamų klausimų nebūdingi tradicinei nusikaltimų prevencijai. Tai pirmiausia klausimai, susiję su statistinių duomenų poreikiu. Manytina, kad statistinių duomenų poreikis kyla iš poreikio tiksliau ir išsamiau ištirti prevencinę problemą. Be to, domimasi žiniomis apie užsienio šalių patirtį. Ši informacija nelabai reikalinga tradicinės prevencijos atstovams (kadangi pakanka ir savo asmeninės patirties). Tačiau ji būtina dabartinės nusikaltimų prevencijos atstovams, kurie jaučia nuolatinį „repertuarinį badą“. Nemaža dalis klausimų, dominančių respondentus, yra apie veiksmingumo užtikrinimo metodus. Tai klausimai, taip pat būdingi dabartinės nusikaltimų prevencijos atstovams. Tradicinės prevencijos atstovai patys žino atsakymus į visus klausimus, o dabartinės prevencijos atstovams reikalingi moksliniai atsakymai.

Apklausoje duomenys rodo, kad, viena vertus, respondentai nejaučia didelio prevencinių žinių poreikio. Tai būdinga praėjusio etapo – tradicinei nusikaltimų preven-

³⁰ Su atsakymais detaliau galima susipažinti Teisės instituto tinklalapio (žr.: <www.teise.org>) publikacijų skiltyje skelbiamoje šio straipsnio versijoje.

cijai. Tačiau klausimai, kuriuos vis dėlto kartais kelia prevencijos projektų rengėjai, būdingi šiuolaikinei, į veiksmingumą orientuotai, nusikaltimų prevencijai.

Papildomai apklausoje buvo siekiama nustatyti, ar prevencijos projektų rengėjai naudojami mokomąja, metodine literatūra (pavyzdžiui, apie tai, kaip parengti nusikaltimų prevencijos projektą, kaip atlikti prevencinių priemonių veiksmingumo įvertinimą ir pan.), ar apskritai teko girdėti apie tokią literatūrą, ir jeigu taip, kaip vertina jos naudingumą, ar teko įgytas žinias pritaikyti praktikoje.

Respondentams buvo pateiktas klausimų blokas, kuriame prašoma nurodyti, kokios metodinės priemonės, informaciniai duomenų bankai nusikaltimų prevencijos srityje yra žinomi, ir įvertinti jų naudingumą, taip pat išreikšti savo nuomonę apie konkrečius nusikaltimų prevencijos žinių šaltinius.³¹

Atsakymų rezultatai rodo, kad didesnė dalis apklaustųjų (kuriuos būtų galima priskirti tradicinės nusikaltimų prevencijos atstovams) vis dar orientuoti „praktiškai“. Tik trečdalis respondentų nurodė, kad teko matyti (skaityti) metodinę literatūrą nusikaltimų prevencijos klausimais. Dar mažesnė dalis respondentų buvo susipažinę su Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodika (26 proc.) ir skaitė kriminologijos vadovėlių (14 proc.). Tik 6 respondentai nurodė, kad rengdami prevencinius projektus naudojami informaciniais duomenų bankais apie nusikaltimų prevencijos gerąją praktiką ir iš jų tik 2 respondentai galėjo prisiminti ir gana aiškiai konkretizuoti kokį nors gerosios praktikos pavyzdį, kurį sužinojo naudodamiesi tokiais informaciniais šaltiniais: „*Bendravimas su nepilnamečių šeimomis*“; „*Kauno apskrities moterų krizių centro projektas, laimėjęs antrą vietą 2007 m. Lisabonoje vykusiuose ES nusikaltimų prevencijos projektų apdovanojimuose*“.

Atskiras klausimas buvo užduotas apie naudojimąsi itin svarbiais ir moderniais informacijos apie nusikaltimų planavimą ir sprendimų priėmimą šioje srityje šaltiniais („SARA model“³² ir „Problem Analysis Triangle“).³³ Pateikti atsakymai rodo, kad informacija, užimanti svarbią vietą Europos ir pasaulio nusikaltimų prevencijoje, esanti pagrindiniu gerosios patirties sklaidos ir prevencijos darbo tobulinimo šaltiniu, mūsų nusikaltimų prevencijos dalyviams kol kas yra svetima ir nelabai reikalinga.

Šalia atsakymų variantų „taip“ / „ne“ respondentai galėjo pateikti papildomus, išsamesnius paaiškinimus dėl metodinės literatūros pritaikomumo ir naudingumo, kurie mums galėtų padėti suprasti jų vertinimo motyvus, tačiau tokių komentarų pateikta nedaug. Juose matyti keletas pozicijų. Viena išreiškia tai, kad apskritai nereikalinga užsienio šalių patirtis („*Manau, mes savo šalyse patys galime sugalvoti ir organizuoti prevencinį darbą*“; „*Turiu savo nuomonę apie prevenciją*“). Kita vertus, yra atsakymų,

³¹ Su atsakymais detaliau galima susipažinti Teisės instituto tinklalapio (žr.: <www.teise.org>) publikacijų skiltyje skelbiamoje šio straipsnio versijoje.

³² Žr.: <<http://www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/skills/skills04.htm>>.

³³ Žr.: <<http://www.popcenter.org/learning/60steps/index.cfm?stepNum=8>>.

rodančių tokios metodinės literatūros poreikį, tačiau pabrėžiamas jos neprieinamumas („*Visa informacija anglų kalba. Tai yra didelė problema*“). Dalis žmonių tiesiog specialiai nediferencijuoja, kokias žinias ir iš kur gavo („*Nesusimąstau apie tai, iš kurios medžiagos taikau žinias, tiesiog taikau, nes manau, tai naudinga tuo momentu*“).

Apie tai, kad prastas užsienio kalbų mokėjimas gali būti kliūtimi naudotis svarbiais ir naudingais europiniais nusikaltimų prevencijos informacijos šaltiniais, buvo pagalbota ir tyrimo pradžioje. Iš tiesų kalbos barjeras gali ne tik apsunkinti, bet ir apskritai sumažinti domėjimąsi specialiąja nusikaltimų prevencijos literatūra. Čia pasitelkiama savotiška psichologinė gynyba – „*man ir nereikia*“, todėl apklausos metu siekėme išsiaiškinti, kaip pasikeistų situacija, jeigu šis barjeras būtų pašalintas (pavyzdžiui, užtikrinant periodišką medžiagos vertimą į lietuvių kalbą). Respondentų pateikti atsakymai leidžia manyti, kad ši priemonė iš tikrųjų būtų naudinga ir padidintų domėjimąsi specializuotais nusikaltimų prevencijos šaltiniais. 54,4 proc. respondentų sutiko su nuomone, kad tai padėtų surasti daug įdomios informacijos, kurią būtų galima panaudoti savo veikloje (rengiant projektus ir kt.), kad pagaliau prevencinėje veikloje nustotumėme išradinėti dviratį, galėtumėme panaudoti gerus užsienio projektus ir pritaikyti juos Lietuvoje (32,9 proc. respondentų), kad susipažinimas su geriausiais Europos projektais paskatintų pakelti kokybės kartelę ir mūsų prevencijos projektams (43 proc. respondentų).

Tačiau yra nemaža dalis respondentų, gan kritiškai įvertinusių šios priemonės naudingumą, manančių, kad tai sukels tik trumpalaikį susidomėjimą, užsienio šalių informacija nebus itin paklausi ir naudinga.³⁴

Tradicinės nusikaltimų prevencijos sąlygomis jos dalyviams nebuvo keliami reikalavimai turėti tam tikrų specializuotų žinių ir juo labiau patvirtinti jas formaliais jų kvalifikaciją įrodančiais pažymėjimais, kadangi, kaip minėta, tradicinė „entuziastiška“ prevencija orientuota į praktinę patirtį ir sveiką protą. Nė viename iš prevencinės veiklos organizavimo etapų – nei nustatant jos reikalingumą, nei apibrėžiant jos tikslus, nei pasirenkant prevencijos priemones, nei įvertinant jų veiksmingumą – nebuvo reikalaujama **profesionalių prevencijos mokslo žinių**. Visi šie klausimai buvo sprendžiami pasitelkus patirtį, intuiciją, gyvenimo pažinimą. Bet šiuolaikinė nusikaltimų prevencija remiasi įrodymais pagrįsta politika, o tai įmanoma, jeigu jos atstovai turi atitinkamų specializuotų žinių, profesinį pasirengimą.

Siekiant išsiaiškinti, į ką orientuoti nusikaltimų prevencijos projektų rengėjai, paprašėme respondentų įvertinti tokio pobūdžio pasiūlymą. Siūlymo esmė – sukurti specialistų, dirbančių nusikaltimų prevencijos srityje, kvalifikacinių laipsnių (kategorijų) sistemą. Tai reikštų, kad:

- reikėtų apibrėžti tikslus kvalifikacinius reikalavimus kiekvienai pakopai, nu-

³⁴ Su atsakymais detaliau galima susipažinti Teisės instituto tinklalapyje (žr.: <www.teise.org>) publikacijų skiltyje skelbiamoje šio straipsnio versijoje.

matant, kokių būtinų kriminologijos ir nusikaltimų prevencijos žinių bei gebėjimų reikia turėti šios kategorijos nusikaltimų prevencijos specialistams;

- visiems prevencijos dalyviams sudaryti galimybes įgyti atitinkamas teorines ir praktines žinias ir kompetenciją;

- asmenims, norintiems patvirtinti savo kvalifikaciją, sudaryti galimybę sertifikuoti savo žinių atitikimą pagal tam tikros kategorijos reikalavimus, laikant atitinkamą egzaminą.

Taip pat buvo pažymėta, kad siūloma kvalifikacinių pakopų sistema nekelia tikslo koku nors būdu asmenims, neturintiems atitinkamos kvalifikacijos, apriboti galimybę dalyvauti prevencinėje veikloje. Šia sistema norima padėti kiekvienam jos dalyviui rasti savo vietą prevencinėje veikloje, turėti viziją, kaip galima tobulėti šioje srityje ir susiorientuoti dėl kitų asmenų kvalifikacijos lygio.

Tarp respondentų buvo žmonių, kategoriškai pasisakančių prieš bet kokių naujovių įvedimą ir laikančių jas nereikalingomis ir „kenksmingomis“ (22 respondentai įvertino siūlymą skeptiškai „ne, nepalaikyčiau šios idėjos“), ir atvirkščiai – žmonių, visapusiškai palaikančių naujas idėjas (41 respondentas palaikė idėją dėl kvalifikacinių laipsnių sistemos).³⁵

Apklausoje duomenys rodo, kad beveik visi, pasisakantys „prieš“, daro tai iš „praktiko“ pozicijų. Pagrindinė jų mintis – prevencijos veikloje reikia ne žinių, o patirties. Tačiau respondentai, pasisakantys „už“, palaiko prevencinio darbo profesionalizacijos idėją, yra įsitikinę, kad prevencijos dalyviams reikia specialių žinių, kad tos žinios padės geriau vykdyti prevencinį darbą ir pan.

4. APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Atlikta nusikaltimų prevencijos projektų analizė rodo, kad esame dar toli nuo įrodymais grindžiamos nusikaltimų prevencijos standartų. Projekto rengėjai praktiškai nesiima jokių šiuolaikinio mokslo teikiamų priemonių projektų veiksmingumui užtikrinti. Šis abejingumas veiksmingumui nėra specifinis ir tik mūsų šaliai būdingas reiškinys. Su panašiais sunkumais (savotišku pasipriešinimu) susiduria nemažai šalių. Tai buvo būdinga nusikaltimų prevencijos projektų rengėjams ir kitose šalyse ankstesniame nusikaltimų prevencijos etape. Tyrimo duomenys tik parodo, kad Lietuvoje esame dar giliai „įstrigę“ šiame etape.

Visi tirti veiksniai (nusikaltimų prevencijos projektų finansavimo sąlygų teisinis reglamentavimas, nusikaltimų prevencijai skirta informacinė metodinė literatūra ir vyraujančios nusikaltimų prevencijos dalyvių nuostatos), kaip parodė tyrimas,

³⁵ Su atsakymais daugiau galima susipažinti Teisės instituto tinklalapio (žr.: <www.teise.org>) publikacijų skiltyje skelbiamoje šio straipsnio versijoje.

nepadedą skatinti nusikaltimų prevencijos persiorientavimo pagal šiuolaikinius prevencijos mokslo reikalavimus užtikrinant prevencijos projektų veiksmingumą.

Dauguma prevencijos dalyvių nepriima šiuolaikinio mokslo reikalavimų, tačiau tai nėra paprastas šių reikalavimų neigimas. Šiuolaikinio mokslo reikalavimų nesupratimas sietinas su tam tikra tradiciškai susiklosčiusia nusikaltimų prevencijos filosofija, pagal kurią nusikaltimų prevencija – tai ne mokslinis, o praktinis dalykas, todėl šioje veikloje ypač svarbi praktinė patirtis, asmeninė intuicija. Be to, esą bet kokia prevencijos veikla veiksminga vien dėl tos priežasties, kad ji vykdoma siekiant sumažinti nusikalstamumą. Taigi perėjimas prie veiksmingos nusikalstamumo prevencijos mūsų šalyje nėra ir nebus paprastas ir greitas. Reikės dar nemažai pastangų visoms minėtoms kliūtims įveikti.

Atliktas tyrimas atskleidė dar vieną svarbų „pasipriešinimo“ šiuolaikinio prevencijos mokslo reikalavimams aspektą. Lėtą nusikaltimų prevencijos mūsų šalyje pažangą prevencijos dalyviai dažniausiai sieja su finansiniais, organizaciniais sunkumais, teigdami, kad lėšų stoka, ekonominės šalies problemos – tai objektyvios, nuo mūsų valios nepriklausančios priežastys, kurios nusikaltimų prevencijos neleidžia pakelti į naują, aukštesnį, metodinį lygį. „*Negalime leisti sau brangių prevencijos projektų, sudėtingesnių ir dėl to brangesnių prevencijos programų, papildomų išlaidų prevencijos projekto veiksmingumui užtikrinti*“ – tokie ir panašūs teiginiai dažniausiai nuskamba, kai prevencijos dalyviams priekaištaujama dėl prasto jų veiklos metodinio lygio. Prevencinių projektų rengėjų apklausa leidžia suabejoti tokiais aiškinimais. Vis dėlto pagrindiniai nusikaltimų prevencijos tobulinimo stabdžiai nėra objektyvūs, nuo žmonių valios nepriklausantys veiksniai. Svarbiausias tolesnės plėtotės stabdys – subjektvūs veiksniai – pasenusios pažiūros, kuriomis vis dar vadovaujamosi rengiant ir įgyvendinant prevencinius projektus. Nuolatinis, intensyvus darbas su prevencijos dalyviais, šiuolaikinio mokslo reikalavimų aiškinimas ir bendras jų aptarimas – tai, kas šiuo metu labiausiai reikalinga ir kas priklauso nuo mūsų.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Dėl jaunimo atrankinės ir tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų finansavimo 2007 metais konkurso nuostatų patvirtinimo, patvirtinti Jaunimo reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2007 m. vasario 13 d. įsakymu Nr. 2V-27- (1.4) // Valstybės žinios, 2007, Nr. 23-908.
2. Jaunimo narkomanijos ir kitų priklausomybės formų, nusikalstamumo ir psichologinių krizių (savižudybių) prevencijos projektų finansavimo 2006 metais konkurso nuostatai, patvirtinti Valstybinės jaunimo reikalų tarybos 2006 m. sausio 12 d. sprendimu Nr. 4-8.

3. Jaunimo nusikalstamumo, psichologinių krizių ir smurto prevencijos projektų finansavimo 2008 metais konkurso nuostatai, patvirtinti Jaunimo reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2008 m. kovo 3 d. direktoriaus įsakymu Nr. 2v-29-(1.4) // Valstybės žinios, 2008, Nr. 28-1019.
4. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl 2003 metų Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos ir vaikų vasaros poilsio organizavimo programų konkursų“, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2003 m. sausio 8 d. įsakymu Nr. 19 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 3-25.
5. Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2003 03 20 nutarimu Nr. IX-1383 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 1318.
6. Narkomanijos (žalingų įpročių) ir nusikalstamumo prevencijos projektų finansavimo konkurso nuostatai, patvirtinti Kupiškio rajono savivaldybės narkotikų kontrolės komisijos 2009 m. kovo 16 d. nutarimu Nr. NKK-17.1-8.
7. Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus 2006 m. vasario 27 d. įsakymas Nr. T1-48 Dėl Įgyvendintų psichoaktyvių medžiagų vartojimo prevencijos projektų vertinimo tarpinstitucinės komisijos sudarymo ir jos darbo reglamento patvirtinimo.
8. Nevalstybinių organizacijų, dirbančių smurto prieš moteris šeimoje mažinimo srityje, veiklos projektų atrankos konkurso organizavimo 2007 metais nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. sausio 22 d. įsakymu Nr. A1-11.
9. Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos projektų (programų) konkurso nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. balandžio 8 d. įsakymu Nr. IV-97 // Valstybės žinios, 2005, Nr. 48-1602.
10. Nuteistųjų ir asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės rehabilitacijos ir integracijos į visuomenę projektų atrankos konkurso organizavimo 2006 metais nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. sausio 11 d. įsakymu Nr. A1-9 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 6-222.
11. Projektų, skirtų skatinti steigti vyrų krizių centrus bei burti smurtautojų pagalbos sau grupes, atrankos konkurso organizavimo 2008 metais nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 12 d. įsakymu Nr. A1-359 // Valstybės žinios, 2007, Nr. 133-5416.
12. Projektų, skirtų trumpalaikiai ir ilgalaikiai kompleksinei pagalbai vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ir jų šeimoms teikti, atrankos konkurso organizavimo 2007 metais nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. A1-57 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 24-808.
13. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų finansavimo 2008 metais

- konkurso organizavimo tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. ISAK-383.
14. Vaikų dienos centrų 2005–2007 metų projektų atrankos konkursų organizavimo nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2005 m. sausio 11 d. įsakymu Nr. A1–9.
 15. Vaikų dienos centrų projektų atrankos konkursų organizavimo 2008–2012 metais nuostatai, patvirtinti Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymu Nr. A1–357 // Valstybės žinios, 2007, Nr. 131–5315.
 16. Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų savivaldybėse organizavimo ir finansavimo tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. sausio 18 d. įsakymu Nr. ISAK-61 // Valstybės žinios, 2005, Nr. 151–5572.
 17. Vaikų socializacijos programų rėmimo konkurso tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. gegužės 2 d. įsakymu Nr. ISAK-805 // Valstybės žinios, 2008, Nr. 31–1091.

II. Mokslinės publikacijos

18. *Akpokodje J., Bowles R., Tigere E.* Evidence-based approaches to crime prevention in developing countries – A scoping review of the literature. Department for International Development (DFID), London, 2002.
19. *Amabile T. M.* Creativity in Context. Boulder, Colo.: Westview Press, 1996.
20. Evidence-Based Crime Prevention. Ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Routledge, 2006.
21. *Fagerberg J.* Innovation: A Guide to the Literature. // Fagerberg J., Mowery D. C., Nelson R. R. The Oxford Handbook of Innovations. Oxford University Press. 2004, p. 1–26.
22. *Justickis V.* Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vadovėlis. 2 dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
23. *Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A.* Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodika. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/uploads/media/Metodika_01.doc>.
24. Kaip vertinti prevencijos efektyvumą? Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių vertinimo metodinės rekomendacijos. Prieiga per internetą: <http://nkd.lt/files/leidiniai/NKD-kaip_vertinti_prevent_efekt.indd.pdf>.
25. *Luecke R., Katz R.* Managing Creativity and Innovation. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2003.
26. *Lundman R. J.* Prevention and Control of Juvenile Delinquency. New York: Oxford University Press, 2001, p. 67–94.

27. *Martinson R.* What Works? – Questions and Answers About Prison Reform // *Public Interest*, Vol. 35, 1974, p. 22–54.
28. *Puškorius S.* 3E koncepcijos plėtra // *Viešoji politika ir administravimas*, 2002, Nr. 3, p. 31–38.
29. *Ringwalt C., Greene J., Ennett S., Iachan R., Clayton R. R., Leukefeld C. G.* Past and Future Directions of the DARE Program: An Evaluation Review: Draft Final Report. Washington, D. C.: National Institute of Justice, 1994.
30. *Sherman L.W., Gottfredson D., MacKenzie D., Eck J., Reuters P., Bushway S.* Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising. A Report To The United States Congress Prepared for the National Institute of Justice/ Department of Criminology and Criminal Justice University of Maryland. Prieiga per internetą: <http://www.ncjrs.gov/works/>.

Dr. Svetlana JUSTICKAJA
Law Institute

CRIME PREVENTION IN LITHUANIA: FROM „SENSUAL“ CRIME PREVENTION TO EVIDENCE-BASED CRIME PREVENTION

Summary

“Efficiency revolution” which occurred at the end of the last century radically changed view on efficiency of crime prevention. It refuted the presumption that any crime prevention action is produces intended changes in criminality. This presupposition was replaced with the opposite one: no crime prevention is efficient unless the opposite is proven. This means that the efficiency of any prevention program or action must be supported by evidences (evidence-based crime prevention).

The evidence-based crime prevention is the mainstream approach in developed countries (USA, Canada and G. Britain). Efficiency evidences must be provided each time when financial or any other support is sought. This provided an opportunity to improve crime prevention, to make it more efficient, to change situation in crime prevention.

Quite different situation is observed in developing countries (also in Lithuania). The transition from traditional, obscene crime prevention paradigm to the modern one proceeds in a highly conflicting way (*Akpokodje, Bowles, Tigere, 2002*). Despite huge destructive effect of criminality upon economy and social life in these countries the new approach to crime prevention meets great resistance.

The aims of this report are: To assess the rate of transition to the modern crime prevention in Lithuania; to reveal factors behind the resistance to this transition.

To answer the first question we investigated 132 crime prevention projects designed in Lithuania. In every project ways in which its efficiency is ensured have been studied. To answer the second one Lithuanian legislature regulating the design and assessment of crime prevention project and guiding literature on crime prevention have been reviewed. A broad pull of crime prevention actors were questioned.

The study showed that Lithuania is quite similar to other developing country as for its situation in crime prevention. It was shown that resistance to the change of paradigm in crime prevention rises from all three sources: legislation, instruction of people involved in crime prevention and their traditional ideas on prerequisites of successful crime prevention.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2010 m. lapkričio 8 d.